

государственных органов. Пролеткульт оказался лишним звеном в формирующейся тоталитарной системе. После 1920 г. движение постепенно пошло на убыль. Начиная с 1925 г. и до своей окончательной ликвидации в 1932 г. деятельность Пролеткульта преимущественно связывалась с кружковой, клубной работой профсоюзов [5, с. 201]. А впоследствии была заменена Союзом художников, писателей, театральных деятелей, которые находились под жестким контролем партийных органов.

Использованные источники и литература

1. Луначарский А.В. // Советский энциклопедический словарь. – М.: «Советская Энциклопедия», 1979. – 1600 с.
2. Богданов А.А. // Советский энциклопедический словарь. – М.: «Советская Энциклопедия», 1979. –1600 с.
3. Лейзеров, Н.А. В поисках и борьбе: из истории эстетических воззрений и эстетического воспитания в советской России / Н.Л. Лейзеров. – М.: «Искусство», 1971. – 191 с.
4. Керженцев П.М. // Советский энциклопедический словарь. – М.: «Советская энциклопедия», 1979. –1600 с.
5. Ким, М.П. Великая Октябрьская Социалистическая революция и становление советской культуры/ М.П. Ким. – М.: «Наука», 1985. – 525 с.

ПРИВАТНЫЯ ПРАМЫСЛОВЫЯ ПРАДПРЫЕМСТВЫ НА БЕЛАРУСКІХ ЗЕМЛЯХ У 1921-1923-Х ГАДАХ

Доўнар Л.А.,
кандыдат гістарычных навук

У пачатку 1920-х гадоў неабходнасць аднаўлення гаспадаркі краіны пасля ваенна-палітычных катаклізмаў прымусіла савецкую ўладу адмовіцца ад усеагульнай нацыяналізацыі і вярнуцца да таварна-грашовых адносін. Для фарміравання рынку і наладжвання тавараабмену з сялянамі трэба было павялічыць выпуск прамысловай прадукцыі. Дзяржаўныя прадпрыемствы не маглі хутка справіцца з гэтай задачай. Таму справу па задавальненні асноўных спажывецкіх патрэб насельніцтва павінны былі выканаць прыватныя прадпрыемствы. Дзяржава захавала манополію на буйную фабрычную вытворчасць і знешні гандаль, таму прыватнік

мог працаваць толькі на дробнатарварных прадпрыемствах з абмежаванай колькасцю наёмных рабочых і арыентавацца на патрэбы ўнутранага рынку.

Становішча прыватных прадпрыемстваў вызначалі адпаведныя заканадаўчыя, выканаўчыя і кантралюючыя органы савецкай улады на цэнтральным і мясцовых узроўнях. Пастанова ЦК РКП(б) ад 14 мая 1921 г. дэкларавала пра “велізарнае значэнне саматужнай прамысловасці ў справе вытворчасці тавараў шырокага ўжытку і садзейнічання сельскай гаспадарцы” [1, с. 42]. Савет Працы і Абароны ў сваім наказе ад 30 чэрвеня 1921 г. патрабаваў ад мясцовых устаноў кіравання інфармацыю пра тэмпы развіцця саматужнай прамысловасці і ўзровень арганізацыі забеспячэння саматужнікаў сыравінай і сродкамі вытворчасці [4, с. 255-256].

На Трэцім усебеларускім з’ездзе саветаў, які адбыўся 14 снежня 1921 г., было вырашана “падтрымліваць і заахвочваць прыватны пачын у галіне прамысловасці, бо гэта прывядзе да павелічэння даходу дзяржавы і росту прадукцыйнасці прадпрыемстваў”. Удзельнікі з’езда вырашылі, што “прыватнай вытворчасці трэба даць свабоду існавання і развіцця” [3, с. 74]. Такім чынам, савецкая ўлада зразумела неабходнасць прыватнай вытворчасці для аднаўлення эканомікі краіны.

У 1921 г. становішча цэнзавай прамысловасці было вельмі цяжкім. З 815 нацыяналізаваных прадпрыемстваў 470 бяздзейнічала, а астатнія нярэдка прастойвалі з-за адсутнасці сыравіны, паліва і няздольнасці дзяржаўных кіраўнікоў наладзіць там вытворчы працэс [2; с. 161]. Таму ў 1921-1922 гг. некаторыя нерэнтабельныя або зруйнаваныя прамысловыя прадпрыемствы зноў вярталіся ў прыватную ўласнасць. Напрыклад, пастановай прэзідыума ВСНГ ССРБ ад 12 лютага 1921 г. былі дэнацыяналізаваны гільзавыя фабрыкі М. Іоф’ева, М. Блінштэйна, М. Саламонава, М. Гандэля, Ш. Эцінгофа, Я. Каца, М. Лібуркіна, І. Флігельмана, Ш. Гільмана [20; с. 126]. Калі нацыяналізаванае прадпрыемства не працавала, але было добра абсталявана, яго здавалі ў кароткатэрміновую арэнду на 1-3 гады. Арэндатарамі часта з’яўляліся былыя ўладальнікі. Асаблівым попытам карысталіся гарбарныя заводы. Так, у Мінску свае нацыяналізаваныя гарбарні на ўмовах арэнды атрымалі Х. Фрэнліх [18, с. 18], Сапіра Д. [17, с. 3], О. Ліхтэрман [16, с. 5], Л. Падмаза, у Барысаве – І. Саламонаў, Л. Левін і Р. Гальдсбург, у Бабруйску – С. Немец, І. Фельдман,

М. Гендэльман, Я. Фішэр, І. Каўфман, М. Шнітман [14, 20]. Аранда-тары павінны былі правесці амартызацыю вытворчасці. Так, Р. Губ-від атрымаў свой лесапільны завод у Астрашыцкім Гарадку, даўшы Лескамбелу пісьмовае абяцанне, што ён “праз год поўнасцю яго абсталюе” [12, с. 117]. На арандаваных прадпрыемствах заўсёды было даволі шмат наёмных рабочых. Так, О. Брож, які арандаваў сваю нацыяналізаваную лесапільню ў Мінску, меў 8 пастаянных рабочых і наймаў па 50 сезонных работнікаў [9, с. 4-9].

Мясцовае кіраўніцтва станоўча ацаніла вопыт перадачы непрацуючых прадпрыемстваў былым гаспадарам на ўмовах арэнды. Так, старшыня Выканкама Віцебскага губсавета С. Крылоў у сваім дакладзе “Папярэднія вынікі НЭПа ў Віцебскай губерні” прыйшоў да высновы, што “арэнда выгадна для нас”, і ў Віцебск “ідзе дробны прыватны капітал у асобах былых уладальнікаў вытворчых прадпрыемстваў” [5, с. 3].

У 1922 г. у БССР было дэнацыяналізавана 36 прадпрыемстваў і 172 прадпрыемствы былі здадзены ў арэнду прыватным асобам. У Віцебскай губерні было дэнацыяналізавана 8 прадпрыемстваў і 10 здадзены ў прыватную арэнду. На тэрыторыі Магілёўскай губерні прыватныя асобы атрымалі ў арэнду 7 прадпрыемстваў [6, с. 63]. Відавочна, што на беларускіх тэрыторыях у складзе РСФСР колькасныя паказчыкі прыватызацыі былі значна ніжэй, аднак тут ішла размова пра больш прыбытковыя прадпрыемствы, чым тыя, што былі ў БССР, бо на кожным з іх працавала ў сярэднім па 24 наёмныя рабочыя [5, с. 2]. Для таго, каб хутка задаволіць спажывецкія патрэбы насельніцтва, знізіць беспрацоўе і, наогул, актывізаваць гаспадарчае жыццё краіны, прыватная вытворчасць была легалізавана.

Юрыдычная працэдура заснавання новага прыватнага прадпрыемства была значна спрошчана. Раней дазваляць ці не дазваляць прыватнай асобе адкрыць вытворчае прадпрыемства вырашалі на пасяджэнні мясцовага Саўнаргаса. Гэта “дазвольная сістэма” была адменена пастановай СНК БССР ад 26 мая 1922 г. Цяпер прадпрымальніку дастаткова было проста зарэгістраваць патэнт на вытворчую дзейнасць у бліжэйшым адзеле міліцыі, прычым там не мелі права адмовіць у гэтым [8, с. 4]. Кожны прамысловец павінен быў аформіць сваё прадпрыемства ці асобны від прадукцыі пад пэўнай назвай. Да верасня 1922 г. гэта можна было зрабіць у бліжэйшым

саматужпраме, а пазней прадпрымальніку неабходна было звярнуцца непасрэдна ў СНГ БССР. Прамысловец плаціў рэгістрацыйны збор і даваў падпіску аб тым, што “марка не запазычана ў замежных фірм”. На працягу 1922 г. было зарэгістравана 34 прамысловыя прадпрыемствы. Напрыклад, папяросная фарбыка Н. Гітліца мела назву “Карл Маркс”, аналагічнае прадпрыемства Р. Маца звалася “Рэнамэ”, мылаварня С. Нахімаўскага называлася “Кот”, прадпрыемства М. Шалапанавы па вытворчасці сахарыну ў таблетках насіла імя “Інтэрнацыянал”.

Маркі 56 відаў прадукцыі прыватных прадпрыемстваў таксама мелі вельмі красамоўныя назвы. Так, папяросы фабрыкі Б. Лейтмана, называліся “Рузвельд”, “Бім – Бом”, “Давай – давай” і “Тенюя”. Л. Пржэдмейскі вырабляў мыла “Жук” і “Рэвальвер”, М. Хейфец выпускаў цыкорый пад назвай “Конь пад коўкай” і ячменную каву “Слон”, Б. Уфлянд рабіў яблычны воцат “Экспарт” [13, с. 3–150].

Пасля ліквідацыі Белсаматужпрама у жніўні 1922 г. наступіў перыяд адноснай свабоды прадпрымальніцтва [15, с. 5]. Саматужнікі і ўладальнікі дробнапрамысловых прадпрыемстваў атрымалі права свабодна распараджацца прадукцыяй уласнай вытворчасці [7, с. 8]. Аслабленне адміністрацыйнага кантролю дзяржавы за прадпрымальніцкай дзейнасцю садзейнічала павелічэнню колькасці жадаючых стварыць вытворчае прадпрыемства. Напрыклад, у Віцебскай губерні на працягу 1921 г. штомесяц рэгістраваліся 180 прыватных вытворцаў [5, с. 3].

Згодна з дадзенымі прамысловага перапісу ад 22 снежня 1922 г. у БССР афіцыйна працавала 4846 прыватных прадпрыемстваў, што ў 1,8 разоў больш, чым было ў 1921 г. Сярод прыватных вытворцаў 82,5% лічыліся дробнымі прамыслоўцамі, а 17,4 % адносіліся да саматужнікаў [19, с. 371]. Самым вялікім прамысловым прадпрыемствам была цвікарня Е. Капшэцкага ў Хутарскай воласці Ігуменскага павета. Там меўся лакамабіль і працавала 50 наёмных рабочых [158, с. 115]. Сустрэкаліся прадпрымальнікі, якія валодалі некалькімі прадпрыемствамі. Так, у Б. Геллераз Пухавіч было тры кузні [11, с. 113].

На першае месца па распаўсюджанасці выйшла гарбарная вытворчасць. Цяпер мелася 1286 прыватных прадпрыемстваў гэтай спецыялізацыі, што ў чатыры разы больш, чым у 1921 г. Колькасць аўчыннікаў павялічылася ў два, колькасць гарбарных заводаў у тры, колькасць нарыхтоўшчыкаў – у чатыры разы ў параўнанні з мінула-

годнім паказчыкам. Дрэваапрацоўчых прадпрыемстваў стала больш на 59,5%, галоўным чынам дзякуючы сталярам. Дарэчы, у анкетах яны рэдка пісалі «сталяр», а называліся ўладальнікамі мэблевых майстэрняў, прадпрыемстваў па вытворчасці венскіх стулаў ці ангельскіх ложкаў. Амаль у два разы павялічылася колькасць кравецкіх майстэрняў, прычым большасць з іх былі вузкасפעцыялізаванымі.

На прыгожых шыльдах, намаляваных прыватнымі мастакамі, звычайна пісалася «пашыў дамскіх сукенак», ці «майстэрня мужчынскіх касцюмаў», «белашвейня», ці «пашывачная верхняй зімовай вопраткі». Акрамя таго, у БССР значна павялічылася колькасць мылаварняў, млыноў і цагляных заводаў. У беларускіх паветах, якія знаходзіліся ў складзе РСФСР, таксама адбывалася інтэнсіўнае развіццё прыватнай вытворчасці. У канцы 1922 г. тут было 6 337 прыватных прадпрыемстваў, прычым 36,7% з іх знаходзіліся ў Гомельскай губерні.

Дамінуючай галіной з'яўлялася харчовая прамысловасць. Прыватных млыноў тут было ў 1,6 разоў больш, чым у БССР, прычым чвэрць з іх была абсталявана паравымі, газагенаратарнымі ці нафтавымі механічнымі рухавікамі. Самым вялікім прыватным прадпрыемствам у гэтым рэгіёне была ігольня ў Віцебску, якая належыла Э. Левінсану, дзе мелася 43 наёмныя рабочыя і 4 служачыя [9, с. 1].

Нярэдка адзін прадпрымальнік валодаў некалькімі прадпрыемствамі. Так, В. Алебрасаў з вёскі Лугаўская Гарадоцкага павета меў гарбарны завод, дзе рабіў падэшвы для ботаў, і шорную майстэрню, дзе займаўся вытворчасцю конскай вупражы [11, с. 79]. У Віцебскім павеце вялікае распаўсюджанне атрымаў ганчарны промысел, бо тут амаль не выкарыстоўваўся драўляны посуд.

Цікавай асаблівасцю харчовай прамысловасці Гомельшчыны можна назваць наяўнасць там мёдаварняў – прадпрыемстваў па выпрацоўцы медавухі – алкагольнага напою з мёду, хмелю, цукру і вады. Такія прадпрыемствы абсталёўваліся варачнымі катламі, брадзільнымі чанамі і фільтрамі. Палівам служылі сасновыя дровы. На мёдаварнях звычайна працавалі 2-3 наёмныя рабочыя. За месяц на адным прадпрыемстве атрымоўвалася ў сярэднім 392 вядры, або 2 960 літраў медавухі, якую прадавалі за 1372 руб. Самымі знакамітымі былі медаварні братоў Крацер, якія знаходзіліся ў Гомелі на вуліцы Камсамольскай [15].

На беларускіх тэрыторыях, якія знаходзіліся ў складзе РСФСР апрацоўкай металаў, шавецкім і гарбарнымі промысламі было занята ў

два разы больш прадпрымальнікаў, чым у БССР. Прыватных прамысловых прадпрыемстваў, на кожным з якіх працавала ад 6 да 30 наёмных рабочых, у гэтым рэгіёне было ў 3,2 разы больш, чым у БССР.

Такім чынам, ажыўленне прыватнай вытворчасці адбылося ўжо ў першыя гады НЭПа. У 1921-1922 гг. у БССР найбольш інтэнсіўна развівалася гарбарная вытворчасць, а ў беларускіх паветах на тэрыторыі РСФСР галоўнае месца належыла прадпрыемствам па вытворчасці прадуктаў харчавання. У БССР 94 % вытворчых прадпрыемстваў знаходзіліся ў прыватнай уласнасці, 5% належалі дзяржаве і 0,8% – кааператыўным установам. У беларускіх паветах на тэрыторыі РСФСР прыватнаўласніцкімі з’яўляліся 93,5%, дзяржаўнымі – 6,3%, кааператыўнымі – 1,7% вытворчых прадпрыемстваў. Відавочна, што прамысловасць у першыя гады НЭПа пераважна знаходзілася ў прыватнай уласнасці.

На тэрыторыі Беларусі прыватныя прадпрыемствы разнастайнай спецыялізацыі былі распаўсюджаны раўнамерна. Тут не было так званых «саматужных гнёзд» – рэгіёнаў па вытворчасці пэўнага віду прадукцыі, як гэта было ў Ніжагародскай, Маскоўскай, Тульскай, Уладзімірскай і Пензенскай губернях Расіі.

За 1922-1923 гг. валавая прадукцыя прыватнай вытворчасці ў агульным прамысловым абароце павялічылася з 84,6% да 85,7%, у той час як валавая прадукцыя дзяржаўнай прамысловасці панізілася з 14% да 6,2% ад агульнага абароту прамысловасці БССР. Вырабы саматужнікаў былі ў 3-4 разы танней, чым аналагічная прадукцыя дзяржаўных прадпрыемстваў. Так, пашыў нагавіц у дзяржаўным атэлье каштаваў 1 руб. 53 к., а ў прыватнага шаўца толькі 35 к..

У 1923 гг. канчаткова склаўся так званы прыватны сектар эканомікі, куды ўваходзілі скупшчыкі сельскагаспадарчай сыравіны, уладальнікі вытворчых прадпрыемстваў і гандляры, што забяспечвалі збыт прадукцыі. Прыватны сектар эканомікі не перасякаўся з дзяржаўным, што дазваляла ўсім прадпрымальнікам пазбягаць кантролю савецкай улады за сваёй дзейнасцю. У гэты перыяд каля 95% прамысловых устаноў БССР належалі прыватным асобам.

Асноўнымі пакупнікамі прадукцыі прыватных прадпрыемстваў з’яўляліся сяляне, таму ў 1923 г. у сялянскім бюджэце адбылося рэзкае павелічэнне расходаў на прамысловыя тавары. У сярэднім селянін траціў 67 % сваіх грошай на пакупку адзення, абутку, мануфактуры і земляробчага інвентару. Відавочна, што аднаўленне

тавараабмену паміж горадам і вёскай у БССР адбылося дзякуючы развіццю прыватнай вытворчасці.

Выкарыстання крыніцы і літаратура

1. Архипов, В.А. Борьба партии большевиков против капиталистических элементов в промышленности и торговле / В. Архипов, Л.Ф. Морозов. – М: Изд – во ВПШ и АОН, 1978. – 203 с.

2. Архипов, В.А. Этапы и методы регулирования частного торгово- промышленного предпринимательства / В.А. Архипов // Экономическая политика советского государства в переходный период: сб. науч. ст. / АН СССР, ин – т истории СССР; под ред. П. Ким. – М, 1986. – С. 121–130.

3. Восстановление Народного хозяйства БССР 1921-1925 гг.: сб. документов и материалов. / Главное архивное управление при Совете Министров БССР; Ин – т истории АН БССР; Ин – т экономики АН БССР; Центральный государственный архив Октябрьской революции и социалистического строительства БССР; сост.: Э.Л. Козловская [и др.]. – Минск: “Беларусь”, 1981. – 270 с.

4. Декреты советской власти 1920 г.: сб. документов и материалов./ Ин–т Российской истории РАН; Рос. Центр изучения и хранения документов новейшей истории; сост. Ю.А. Ахапкин [и др.]. – М., Археограф. Центр, 1998 – 392 с.

5. Крылов, С. Предварительные итоги НЭПа по Витебской губернии / С. Крылов. – Витебск: 1–я гос. тип, 1921. – 38 с.

6. Маразевіч, В. Л. Магілёўшчына ў першыя гады НЭПа / В. Маразевіч // Магілёўская даўніна. – 1991. – № 1. – С. 60 – 64.

7. Медведев, В.Ф. Экономическая роль мелких предприятий в формировании промышленного комплекса / В. Медведев, В. Высоцкий. – Минск: Ин – т истории АН БССР, 1971. – 296 с.

8. НАРБ фонд 15. – Оп. 1. – Д. 28 . Протоколы заседаний СНК БССР 27 декабря 1924 г.

9. НАРБ фонд 30. – Оп. 4. – Д. 121. Подробное обследование кустарного и промышленного производ. в г. Витебске в 1921-1924 гг.

10. НАРБ фонд 30. – Оп. 1. – Д. 1296. Статистические сведения о количестве промышленных заведений в Дрессенском уезде по данным Всероссийской пром. переписи 1922 г.

11. НАРБ фонд 30. – Оп. 1. – Д. 1708а. Список промышленных предприятий БССР за 1922 г.

12. НАРБ фонд 63. – Оп. 1. – Д. 273. Переписка с Белкожем и групповым правлениями СНХ БССР о состоянии кожевенной промышленности, о сдаче в аренду кожевенных заводов (июль – сентябрь 1921 г.).

13. НАРБ фонд 63. – Оп. 1. – Д. 371. Переписка с НКВД БССР об утверждении товарных знаков кустарных предприятий (февраль–декабрь 1922 г.).

14. НАРБ фонд 63. – Оп. 1. – Д. 744. Переписка с Центробелсоюзом и уездэкономотделами о сдаче в аренду кожзаводов (29 сентября 1921 г. – 21 марта 1922 г.).

15. НАРБ фонд 63. – Оп. 1. – Д. 834. Сведения о производственной, финансовой и торговой деятельности предприятий кожевенной, деревообрабатывающей и пищевой промышленности БССР за 1922 г.

16. НАРБ фонд 63. – Оп. 1. – Д. 885. Дело о сдаче в аренду кожзавода Лихтермана (1922 г.).

17. НАРБ фонд 63. – Оп. 1. – Д. 887. Дело о сдаче в аренду кожзавода Сапиро (1922 г.).

18. НАРБ фонд 63. – Оп. 1. – Д. 912. Протоколы заседаний бюро президиума и арендной комиссии ВСНХ БССР (9 января 1923 – 25 июня 1924 г.).

19. НАРБ фонд 93. – Оп. 1. – Д. 475. Сведения Наркомфина БССР о промышленном налоге за 2 полугодие 1922 г.

20. Протоколы заседания ВСНХ 1920-1921 гг. М.: Ин-т Российской истории РАН, 2001. – 216 с.

ФОРМЫ І МЕХАЊІЗМЫ ГРАМАДСКАЙ РЭГУЛЯЦЫІ МАЁМАСНЫХ АДНОСІНАЎ У ТРАДЫЦЫЙНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ВЁСЦЫ Ё ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XIX – ПАЧАТКУ XX СТАГОДДЗІА

Карбалевіч Н.М.,
выкладчык

Для беларускай традыцыйнай культуры характэрнымі былі своеасаблівае стаўленне сялянаў да прыватнай і грамадскай уласнасці, а таксама цэлы спектр спецыфічных грамадскіх узаемаадносінаў вакол маёмасці. Рэгуляцыя грамадскіх узаемаадносінаў беларускіх сялянаў вакол маёмасных і эканамічных